

Osvrt
Prilježeno 4. 5. 1989.

Mr. DRAGO NJEGOVAN, Pedagoški fakultet Osijek

Neven Mates:

**TRANSFORMACIJA RADNIH VRIJEDNOSTI U CIJENE
PROIZVODNJE, Izdavač časopis »Naše teme« (i Institut za
međunarodni radnički pokret — Beograd u suradnji s
Republičkom zajednicom nauke SR Srbije), Zagreb 1989.**

Rasprave o Marxovom rješenju tzv. transformacionog problema traju već skoro jedno stoljeće. Međutim, problem transformacije radnih vrijednosti u cijene proizvodnje još uvijek nije iscrpljen. O tome nam svjedoči i najnoviji sudionik u ovoj stogodišnjoj debati Neven Mates sa svojom knjigom *Transformacija radnih vrijednosti u cijene proizvodnje*.

Prvi značajniji prilog u raspravi o problemu transformacije bio je Böhm-Bawerkov spis *Zum Abschluss des Marxschen Systems* iz 1886. godine. Böhm-Bawerkova kritika Marxovog rješenja transformacije robnih vrijednosti u cijene proizvodnje smjerala je ne samo opovrgavanju Marxovog postupka transformacije nego i opovrgavanju zakona vrijednosti i Marxovog ekonomskog sistema u cjelini. Iako je u ovoj, radikalnoj kritici Marxa bilo i nekih zrnaca istine (Marxovo zanemarivanje uloge subjektivnih motiva ekonomskih subjekata i površinsko tretiranje konkurencije), ona nije mogla označiti »kraj Marxovog sistema« kao što se nadao autor. Hilferdingova kritika kritike Bohm-Bawerka ukazala je na jednostranosti Marxovog kritičara, ali je previdjela neke stvarne probleme postupka transformacije iz trećeg toma *Kapitala*.

Zaobilazni doprinos raspravi o transformacionom problemu dao je V. K. Dimitriev svojim radovima iz 1898. i 1902. godine pokušajem da u matematičkom obliku formulira osnovne Ricardove rezultate. On je prvi postavio algebarski sistem jednadžbi za određivanje cijena proizvodnje.

Godine 1905. Tugan-Baranowsky je na numeričkom primjeru prvi riješio inverzni transformacioni problem, što znači da je izračunao vrijednosti iz cijene proizvodnje, a godine 1907. Ladislav Bortkiewicz prvi je algebarski riješio pravi transformacioni problem.

Poslije poduže šutnje o transformacionom problemu, rasprava se obnavlja 1932. godine Grossmannovim člankom o odnosu vrijednosti i cijena proizvodnje. Oživljavanju rasprave naročito je doprinijeo P. Sweezy svojom *Teorijom kapitalističkog razvika* iz 1942. godine. Ovdje valja spomenuti i Winternitzovo općavanje Borkiewiczovog postupka transformacije iz 1948. godine.

Priloge raspravi dali su i F. Seton (1957), Seton i Morishima (1961), N. Okisio (1961), L. Johansen (1963), opet Morishima (1973), A. Bródy (1970), P. Samuelson (1971), C. C. Weiszäcker i drugi (Sraffa naprimjer).

Od novijih rasprava možemo spomenuti rasprave J. E. Römera (1979), W. Semmlera (1984), L. Pasinettija, B. Rowthorna i drugih autora.

Što se tiče jugoslavenskih autora, vidimo da su oni sudjelovali u drugom poluvremenu dosadašnjih rasprava o transformacionom problemu. Međutim, njihovo sudjelovanje (Samardžija, Horvat, Gjenero, Petrović, Labus, Mates) ne

bi se moglo smatrati marginalnim. To se posebno odnosi na M. Samardžiju, koji je svojom knjigom *Cena proizvodnje* iz 1957. godine prvi interpretirao Marxov postupak transformacije kao prvi korak u iterativnom postupku, kojim se — polazeći od Marxovih pretpostavki — dolazi do točnog rješenja. Naravno, to se odnosi i na knjigu Nevena Matesa koju ovdje predstavljamo.

Svi dosadašnji pristupi Marxovom rješenju transformacionog problema mogu se razvrstati u tri relativno homogene grupe. Prema jednim, preračun radnih vrijednosti u cijene proizvodnje uopće nije moguć. Druga grupa smatra da je preračun moguć, s tim da se Marxov metod preračuna zasniva na pogrešnim pretpostavkama te da se ne može prihvatiti bez određenih korekcija. Treća grupa brani Marxovo rješenje transformacionog problema i dalje ga razvija u skladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama, osobito matematičkim.

Bilo kako bilo, razvojem ekonomske znanosti a osobito matematičke ekonomije, primjenom novih metodologija rada — s matematičke točke gledišta rješenje transformacionog problema postalo je trivijalno. Ali, on se time ne iscrpljuje. Pored užeg značenja, koje se svodi na formalni pristup postupku transformacije simultanim rješavanjem jednadžbi prvog stupnja, transformacioni problem podrazumijeva i šire značenje koje izmiče matematičkoj analizi odnosno ne svodi se na nju. Doduše, matematička analiza ukazuje na neke probleme u teoriji vrijednosti i cijena.

Pogledajmo nadalje, Matesov pristup transformacionom problemu. Taj pristup, uopćeno govoreći, ne spada ni u kritičko-negatorsku ni u nekritičko-apologetsku opciju. On se kreće linijom optimalno respektabilne kritičnosti Marxovog i drugih postupaka transformacije radnih vrijednosti u cijene proizvodnje, ne svodeći ga isključivo na prostor kapitalističkog načina proizvodnje.

Mates najprije prikazuje Marxov postupak pretvaranja robnih vrijednosti u cijene proizvodnje, koristeći se numeričkim primjerom iz IX. glave trećeg toma *Kapitala*. Ovdje nema potrebe podsjećati na Marxovo rješenje, budući je ono poznato već studentima prve godine ekonomskih i drugih fakulteta. U svakom slučaju bit Marxovog postupka pretvaranja robnih vrijednosti u cijene proizvodnje jest u jednakosti ukupnog viška vrijednosti i ukupne mase profita.

Iz samo Marxovog postupka vidljivo je da se vrši transformacija viška vrijednosti u prosječni profit i vrijednosti ukupne proizvodnje u cijenu ukupne proizvodnje, ali elementi postojanog kapitala i realna najamnina (elementi cijene koštanja) ostaju u vrijednosnom izrazu. Dakle, radi se o nepotpunom procesu transformacije. Osnovni uzrok nekompletne transformacije nalazi se u činjenici da Marx nije raspolagao potrebnim matematičkim aparatom, a može biti da je Marx smatrao da za njegovu analizu kompletna transformacija nije ni potrebna.

U daljnjem izlaganju Mates izlaže dva postupka potpune transformacije robnih vrijednosti u cijene proizvodnje. Kompletnost ovih postupaka ogleda se u tome što oni obuhvaćaju ne samo rezultate proizvodnje, nego i elemente postojanog i promjenljivog kapitala koji ulaze u proizvodnju. Da bi potpuni postupak transformacije bili mogući, problemu se može neoprezno prići s pretpostavkom da se elementi postojanog kapitala proizvode u prvom odjeljku, elementi promjenljivog kapitala u drugom, a luksuzni proizvodi u trećem odjeljku. Međutim, ovdje odjeljke treba shvatiti kao sektore koje ne treba izjednačavati s odjeljcima u smislu drugog toma *Kapitala*. Principijelno, broj sektora ne može biti ograničen.

Zaista, ustanovljeno je da se koeficijenti transformacije mogu izračunati iz sistema simultanih linearnih jednadžbi, što znači da se cijene proizvodnje mogu izračunati iterativnim ponavljanjem Marxovog postupka. Također, ustanovljeno je da se cijene proizvodnje mogu izračunati i direktno iz fizički definirane tehnološke matrice i koeficijenta utroška rada te iz fizički definirane realne najamnine.

Kakve su posljedice postupaka potpune transformacije glede nekih Marxovih zaključaka? Autor u narednim poglavljima odgovara na ovo pitanje.

Problem jednakosti viška vrijednosti i mase profita te sume vrijednosti i sume cijena analiziran je najprije unutar originalnog Marxovog kategorijalnog aparata, a potom na formalno matematički način te uz pomoć numeričkih pri-

mjera. Pokazuje se da, osim u specijalnim slučajevima — u koje spada i Marxov postupak — »nakon transformacije višak vrijednosti neće biti jednak profitu, a vrijednost ukupne proizvodnje cijeni ukupne proizvodnje« (str. 33).

Međutim, nejednakost tih veličina nema velike posljedice za Marxovu analizu, a nije ni ekonomski suviše relevantna.

Kao poseban problem u postupku transformacije postavlja se problem zadovoljenja uvjeta realizacije. Ako se Marxov postupak shvati kao konačan rezultat, a ne samo kao prva iteracija, onda je on pogrešan. Međutim, »Smisao Marxovog postupka i jest u tome da pokaže kako je u sistemu vrijednosti prvo određena vrijednost radne snage, stopa eksploatacije te opća profitna stopa, a zatim da konkurencija između kapitalista vodi samo do drugačije raspodjele viška između njih samih.

Sistem vrijednosti i sistem cijena proizvodnje opisuju stoga istu realnu situaciju u pogledu svih veličina, osim što je u sistemu cijena proizvodnje višak raspoređen između pojedinih kapitalista prema principu jedinstvene profitne stope, dok je u sistemu vrijednosti višak raspoređen u skladu s principom jedinstvene stope eksploatacije.« (str. 43) Iz aspekta uvjeta realizacije najjasnije se uočava smisao odstupanja mase profita od mase viška vrijednosti, ali i drugih cjenovnih veličina od vrijednosnih.

Profitna stopa u sistemu vrijednosti i sistemu cijena proizvodnje ne može biti jednaka. Na odnos između »vrijednosne« i »prave« odnosno »cjenovne«, profitne stope utiče struktura proizvodnje (i potrošnje), a ne utječu tehnološke karakteristike sistema. Isto vrijedi i za stopu eksploatacije u ova dva sistema: omjer viška vrijednosti i vrijednosti radne snage ne može biti jednak omjeru profita i najamnine. Bitna je egzistencija viška vrijednosti. Pozitivnost obe stope zavisi od sposobnosti sistema da proizvodi višak vrijednosti.

Autor je istraživao i utjecaj strukture realne najamnine na vrijednosni i cjenovni sistem. Došao je do zaključka, koji je s Marxovog stanovišta paradoksalan, da radnici promjenama strukture svoje potrošnje (u okviru iste novčane najamnine) mogu utjecati na stupanj eksploatacije odnosno stopu viška vrijednosti.

Za transformacioni problem od posebne važnosti je izbor tehnologija. Pretpostavku o postojanju samo jedne tehnologije (od koje je polazio i Marx) mora se napustiti. Problem izbora tehnologije komplicira se pitanjem zašto bi pojedinačni kapitalista uopće uvodio neki novi tehnološki postupak ako on u krajnjoj liniji vodi padu prosječne profitne stope. Da li je dovoljan oslonac za inovacije motiv privremenog prisvajanja ekstraprofita? Prema Marxovoj analizi izbor između tehnologija vrši se u sistemu vrijednosti te ga je moguće zanezariti prilikom razmatranja problema transformacije. Međutim, u Marxovom izvođenju — prema Matesu — javljaju se čak tri problema. Prvi je da li novi tehnološki postupak istovremeno omogućuje snižavanje cijene proizvodnje i vodi padu opće profitne stope? Drugi je da li je kod izbora tehnologije kriterij samo povećavanje produktivnosti rada ili je tu i kriterij maksimiziranja profitne stope? Treći problem se tiče odnosa promjena vrijednosti pojedinih roba i njihovih cijena proizvodnje? Bez ulaženja u podrobnosti autorovih odgovora na ova pitanja upozorit ćemo samo na njegovo izričito tvrđenje da je u čitavom periodu kapitalizma kriterij maksimiziranja profitne stope dominirao nad principom povećanja proizvodnosti rada, čime je onda određivan i izbor tehnologija.

Time je autor došao do novog problema. On se sastoji u tome da se objasni kako je moguće da uz istu protivurječnost (težnja ka što većem profitu — nužnost revolucioniranja proizvodnih snaga) kapitalizam igra progresivnu ulogu (razvija proizvodne snage), da bi potom tu ulogu izgubio (koči razvitak proizvodnih snaga). Razmatranju navedenog problema autor prilazi analizom odnosa profitne stope i stope rasta.

Najprije valja upozoriti da se profitna stopa pokazuje kao maksimalna moguća stopa rasta koju ekonomija može ostvariti. Naravno, stopa rasta nikada ne može doseći profitnu stopu.

Za razmatranje ovog problema nužno je kao pokazatelj uzimati cijene proizvodnje. »Cijene proizvodnje stoga se pokazuju ne samo kao pokazatelj pomoću kojih možemo vrednovati različite tehnologije u pogledu njihove profitabilnosti, već i u pogledu njihove mogućnosti da ostvaruju stopu rasta jednaku profitnoj stopi. Vidljivo je da cijene proizvodnje i profitna stopa nisu samo posljedica međusobne konkurencije kapitalista, već i bitni parametri ekonomskog sistema pri danom skupu tehnologija te danoj raspodjeli, odnosno realnoj najamnini.« (str. 81). U oba pogleda vrijednosti bi, za razliku od cijena proizvodnje, davala pogrešne informacije — smatra autor.

Ako je to tako, neophodno je postaviti pitanje da li se cijene proizvodnje javljaju samo u kapitalizmu? Odnosno, da li su one nužne i u potpuno centraliziranoj privredi s potpunim državnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju?

Mates u odgovoru na ova pitanja dolazi do zaključka, oslanjajući se i na druge autore, da se i u centralnoplanskom sistemu s državnim vlasništvom (dakle, sistemu bez tržišta i privatnog vlasništva) cijena proizvodnje javlja bez obzira da li je cilj sistema maksimalizacija rasta ili maksimalizacija potrošnje zaposlenih. To je slučaj i kada se radi o centralnoplanskom sistemu s tržištem roba za potrošnju radnika. Stoga je odgovor na naprijed postavljeno pitanje jasan: cijene proizvodnje se ne javljaju samo u kapitalizmu. One se javljaju i u centralnoplanskoj privredi »koja mora ostvariti izvjesnu stopu rasta sredstava za proizvodnju radi povećanja broja zaposlenih radnika (ili pak kompenzacije efekata tehnološkog progressa koji uvećava efikasnost rada)« (str. 91).

Prema tome, i zaključak ove knjige je da je cijena proizvodnje onaj oblik kroz koji djeluje zakon vrijednosti u socijalizmu. Negiranje tog oblika do sada je mnogo koštalo privrede i ljude zemalja koje su krenule nekapitalističkim — socijalističkim putem.

Do kraja svoje knjige Mates je još razmotrio pitanje uloge sistema vrijednosti u izvođenju cijena proizvodnje, kao i historijat rasprave o transformacionom problemu. Već na početku ovog osvrtu ukazali smo na tok i sudionike u stogodišnjoj debati o transformacionom problemu. Ovdje možemo dodati da je autor u svom pregledu rasprave ovu sagledao iz današnje perspektive, upozoravajući na činjenicu da su se pojedini argumenti ciklički javljali, bivali zaboravljani i ponovo afirmirani, često i u novom kontekstu, da su u rješavanju nekih pitanja bili predviđani jednostavniji putevi, te da se rasprava često kretala u pogrešnom pravcu i da je začuđujuće predviđala pojedine aspekte problema transformacije radnih vrijednosti u cijene proizvodnje.

Iako vrijednosti imaju (imale su i imat će) i druge uloge osim one pri izvođenju cijena proizvodnje, ova je ipak najvažnija. Odnos između vrijednosti i cijena nije odnos između biti i pojave, smatra autor. Naime, mnogi se ključni momenti ne mogu sagledati u sistemu vrijednosti.

Marxov postupak transformacije robnih vrijednosti u cijene proizvodnje, koji je kasnije dovršen, pri tadašnjem nivou razvijenosti primjene matematike u ekonomiji bio je jedino moguće. Ovdje se pokazalo, kao i na nizu drugih primjera, da je moguće dalje od Marxa, ali i da je teško bez Marxa.

Na kraju, ukažimo i na specifične vrijednosti Matesove knjige. Knjigu odlikuje, što je karakteristika značajnih djela, metodološka strogost i minuciozna analiza. Pored toga, njena specifična vrijednost sastoji se u ukazivanju na dosad neuočenu povezanost između transformacionog problema i zakona o tendencijskom padu profitne stope. Stoga je u pravu autor kada kao temeljni nedostatak Marxovog postupka transformacije vrijednosti i cijene proizvodnje identificira izostanak analize posljedica koje u sistemu cijena proizvodnje nastupaju u pogledu kriterija za izbor tehnologija.

Naše je, međutim, mišljenje da ni ovim radom nije riješeno pitanje specifičnosti oblika kroz koji djeluje zakon vrijednosti u modelu mješovite privrede, nužne u socijalizmu kao prelaznom periodu, bez obzira što je opći naziv tog oblika cijena proizvodnje.